

Çok Farklı Kültürlerden Yapılan Çeviri Çalışmalarında Uyarlamanın Sınırı

Sibel BOZBEYOĞLU*

"- İyi oldu da seni gördüm. Haydi bakalım, iki kadeh rakı ısmarla.. Yoksa çalgısız oynatırım seni.

Şarkıcı dedikleri kadın, bütün mahalleyi kasıp kavuran bu adamdan korkusundan titreyerek:

- Bugün param yok vallahi, dedi.

- Numara yapma. Paran yoksa Bodrum palastaki Devanası sana ödünç de verir.

- Nereden verecek? Daha ne kirayı verdim, ne de sırtımdakilerin parasını...(...)

Meryem (...) bir masada tek başına rakısını içen tüysüz delikanlıyı görünce seslendi:

- Hey Barbiyon. Hâlâ rakı mı içiyorsun?

(...)

- Rakım, tütünüm olsun da ne yiyecek ararım, ne de başka bir şey¹.

Bir Türk yazarının kaleminden çıkmış izlenimi veren bu metin, Eugéne Sue'nin *Mystères de Paris* romanının, Türkçe çevirisi olan *Paris Esrarı*'ndan alınmıştır. İster serbest çeviri, ister uyarlama olsun, aslında önemli ölçüde farklı-

* Yard. Doç. Dr.; Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Sue, E.; *Pâris Esrarı* Çev.: C.C. Cem, İstanbul, Güven, 1945, ss. 6-13.

lıklar gösteren bu tür çalışmalarla, Türkçeye ilk çeviri romanı olan Yusuf Kâmil Paşa'nın Télémaque'ından bu yana (1859) gittikçe azalan sayıda karşılaşmaktayız. Biz de yazımızda, "Bu denli serbest çeviri veya uyarlama gerekli mi?", "Bugünün okuyucusuna ne denli tat veriyor uyarlanan eserler?", "Çevirmen, sanatını gösterirken, yazara sadakatsizlik etmiş olmuyor mu?" gibi sorulara yanıt bulmaya çalışacağız.

Serbest çeviri veya sözcüğü sözcüğüne çeviri şekillerinde anlatılmaya çalışılan, sadece çeviride izlenecek güvenli yollar mıdır? Bize göre bu adlandırmalar, yüzyıllardır süregelen tartışmanın izlerini taşırlar. Kuramcılar olsun, uygulayıcılar olsun, hiç kimse, hangi türün daha iyi olduğunu saptayamadı şimdiye kadar. "Çeviri sözcüğü sözcüğüne yapılmalıdır" diyenlere "Çeviri, anlamları aktarmakla yetinebilir" diyenler karşı çıkarlar. Bazıları, çevirinin, "çeviri kokmamasını"; bazıları da, çevirmenin biçimini önemli bulur. Çevirideki ekleme ve çıkarmaları hoş görenlerin yanında, yadsıyanlar da vardır.

Sözcüğü sözcüğüne çeviriyi savunanların gerekçeleri, asıl metne ve yazara sadakattir. Şurası bir gerçek ki, hiçbir yazar-çevirmen, sadakatsizlikle suçlanmak istemez. Ancak, bu da, sözcüğü sözcüğüne çeviri yapmaya neden olamaz. Çünkü bu yöntem, en basit, en kolay şeklidir işin. Kaldı ki, bir sözcük veya bir anlatım, ikinci dilde, aynı sözcüklerle karşılık bulamaz. Çevirinin, asıl metin gibi okunma özelliğinin olmasının ve aslının tüm inceliklerini yansıtmamasının gerekliliği tartışılmaz. Başka bir deyişle, çeviri zevkle ve kolay okunmalıdır. Örneğin, bir Proust çevirisi bize, "Ne kadar başarılı, bu mutlaka Proust'un bir eseri" dedirtmeli; metnin Fransızcadan Türkçeye çevrildiği izlenimini vermemeli, Proust'un o kendine has uzun uzun tümceleri ile bezediği biçimini yansıtmalıdır.

Çevirinin nasıl olması gerektiğinin bir sorun olarak karşımıza çıkmasının nedenini, yalnızca çevirmende aramamalıyız. Çevirmen, zaman, uzam, bilgi ve kültür aktarımcısıdır. Bunların aktarıldığı okuyucunun, çeviriden beklentilerinde çeşitlilik vardır. Savory, okuyucuyu dört gruba ayırır: 1- Yabancı dili hiç bilmeyen, 2- Yabancı dili öğrenmekte olan öğrenci, 3- Onu eskiden bilip unutan, 4- Onu hâlâ bilip kullanan². Bunların, çevirileri okumadaki erekleri de, birbirinden farklıdır. Birincisi, eseri hiçbir zaman aslından okuyamayacağından, kültürünü arttırmak veya okuma gereksinimini karşılamak; ikincisi, asla bağlı çeviriyi yeğleyerek, yabancı dilden okumak yerine anadilinin kolaylığından yararlanmak ve eğitiminde başarıya ulaşmak; üçüncüsü, eski bilgilerini tazelemek; dördüncüsü de, çoğu zaman eleştirmek veya çevirinin nasıl yapıldığına ait merakını gidermek için metinleri, kitapları alır, okur, incelerler. O halde, hangi okuyucunun hedefleneceğinin de, çeviri türü için başlı başına bir sorun olduğunu söyleyebiliriz.

2 Savory, T.; Tercüme Sanatı, Çev. Hâmit Dereli, Ankara, E.E. Basımevi 1961, ss. 42-43.

Çeviriyi, sadece bir konuşmanın veya bir metnin, bir dilden diğerine aktarılması şeklinde tanımlamak olası değildir. Çünkü, çeviri işlemini etkileyen faktörler çeşitli ve çoktur. Onu, yalnızca sözlük bilim, yapı bilim, anlam bilim ve dilbilim alanlarındaki sorunları - çözümleri içinde yordamanın da yanlış olacağı kanısındayız. Amerikan dilbilimcilerin savlarına göre, bir dilin anlam bilimsel içeriği, o dili kullanan toplumun kültürünü okura aktarır. Esasen bu yeni bir görüş değildir. Eski Yunan ve Roma'daki çevirmenler de aynı düşünceden hareket ederek, sözcükleri tanımanın yeterli olmadığını, metnin anlamının (konusunun) da anlaşılması gerektiğini savunurlardır³. Cary, düşüncelerinde daha da ileri giderek, çevirinin bir "dilbilimsel çalışma" olmadığını ileri sürer. Ancak, "sadece dilbilimsel çalışma" değildir demesi, daha yerinde olacaktır⁴. Meillet, "her sözcük dağarcığı bir uygarlıktır. Eğer geniş anlamda, Fransız sözcük dağarcığı hakkında bilgimiz varsa, bu, bizim Fransız uygarlık tarihini de tanıdığımızı gösterir"⁵ diyerek konuya açıklık getirir. Nida ise, düşüncelerini şöyle ifade eder: "Sözcükler, göstergeleri oldukları kültürel olgulardan ayrıldıklarında, doğru olarak anlaşılamazlar⁶". Bütün bu düşüncelerin ışığında, çeviri işleminin yerine getirilmesi için, yabancı dili ve anadili çok iyi bilmenin yanında, her iki kültürü de tanımanın bir ön koşul olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, yazar ve okur arasında köprü görevi üstlenen çevirmen, iki yönlü birikime sahip olmalıdır. Akşit Göktürk'ün çeviri tanımlaması, bu düşünceleri özetler niteliktedir: "Anlamın yabancı bir dilden tanıdık bir dile aktarılması değildir çeviri yalnız. Her dil, belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle belli uzlaşımlar, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle, kısacası somut insan yaşamıyla içiçedir. Her yazın metninde sunulan kurmaca dünyanın art-alanında da bütün bu etkenler yürürlüktedir. Başka dillerin tanımladığı başka dünyanın tanıtılmasıdır çeviri bu yönüyle"⁷. Bu tanıma eklemek isteyeceğimiz tek görüş, çevirinin, kültür aktarımı konusunda, en büyük sorunlarından biriyle karşılaştığıdır.

Ülkelerin kültürleri, yazısal veya sözel ifade edildiğinde dahi, bazen anlaşılamayacak ölçüde farklılıklar gösterir. Buna neden, bu ülkelerin farklı tarihsel geçmişlere, farklı iklimlere, bireylerinin de farklı görüş açılarına ve toplumsal değer yargılarına sahip olmalarıdır. Mounin "çevrilemezlik" tezini savunurken, şu örneği verir: Güncel dilde kullanılan kar tipini belirleyen sözcükleri, değil başka bir kültürün bireyi, aynı kültürü paylaşanlar bile anlayamazlar. Herhangi bir kişi, basit anlamda "kar"ı tanıırken, bir kayakçı, Japonlar veya Eskimolar kadar çok kar çeşidini ayırt eder ve adlandırır. Ancak, Mounin yine de, dillerin ve bu dille-

3 Mounin, G.; *Les Problèmes Théoriques de la Traduction*, Paris, Gallimard, 1963, s. 234.

4 Cary, E.; *La Traduction dans le Monde*, Genève, Librairie de l'Université, 1956.

5 MEILLËT, A.; *Linguistique Historique et Linguistique Générale*, Paris, Librairie Klincksieck, 1938, t. 11, s. 145.

6 Nida; "Linguistics and ethnology in translation problems World", 1945, No. 4, s. 207.

7 Göktürk, A.; *Çeviri Dillerin Dili*, İstanbul, Çağdaş Y., 1986, s. 9.

ri kullananların ortak özellikleri olduğunu söyler ve bunları çeviri işlemine yardımcı olarak niteler⁸. Bu özelliklerden ilki, uzamsal birlikteliktir. Martinet'e ait⁹ savı tekrarlayan Mounin, aynı gezegeni paylaşanların bakış açılarında bir paralelliğin bulunmasının şaşırtıcı olmayacağını söyler. İkinci özelliği de Martinet'in düşüncelerinde bulan Mounin, onu, biyolojik benzerlik olarak betimler ve tüm insanların aynı gezegeni paylaştıkları olgusundan hareket ederek, aralarında fizyolojik ve psikolojik benzerliklerin olmamasının düşünülmemeyeceğini savunur. Diğer bir özellik olan dilbilimsel benzerliği, Hjelmslev ve Aginsky'lere göre açıklarken, her dilde benzer sayıda fonem olduğunu, içerik ve biçimden, betimleyen ve betimlenenden, dizimsel ve dizisel özelliklerden bahsetmenin olasılığını vurgular. Kültürel ve toplumsal özelliklerden söz ederken ise, Avrupa ülkelerinin bu bağlamda benzerliklerinin çok büyük olduğuna, bunun için de, bu ülkelerin dilleri arasında yapılan çeviride, önemli bir sorunla karşılaşmadığına dikkat çeker. Kısaca, Mounin uzamsal, biyolojik, psikolojik, fizyolojik, toplumsal, kültürel, dilbilimsel benzerlikler bağlamında, çevirinin "olabilirliği"ni saptar.

Mounin'in bu saptama ve savları, her ne kadar Avrupa kültürü içinde irdelediği zaman doğrulansa da, konu, birbirinden çok değişik kültürler arasında çeviriye geldiğinde, geçerliliklerini kaybederler. Konu alanımızı daraltıp Türkiye ve Türkçeye indirgediğimizde, diğer birçok kültürle uzamsal, biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve dilbilimsel ortak özelliklerimizin olduğunu, ancak toplumsal ve kültürel bağlamda, geçmişte toplum geneli için, şimdilerde azımsanmayacak bir çoğunluk için farklılıkların benzerliklerden fazla olduğunu görürüz. Örneğin, Ahmet Vefik Paşa, Molière'in eserlerini çevirdiği yıllarda, kültürel farklılık sorununu çözebilmek için iki yol izlemiştir: "... Molière'in oyunlarından kimini uyarlama yoluna gitmiş, kimi çevirmiştir. Bu ayrımı gelişigüzel yapmamış; konu bakımından toplumumuza ve geleneklerimize uymayanları çevirmekle yetinmiştir. Örneğin, ... Yine o yıllarda bağnaz anlayış Tartuff'teki iki yüzlü papaz tipini sahnedeki imam olarak görmeye katlanamazdı. Bu türlü nedenlere dayanarak Ahmet Vefik Paşa Molière'in birçok oyunlarını uyarlama yoluna gitmemiş, çevirmiştir"¹⁰.

Kısaca, çevirsin veya uyarlasın, çevirmenin asıl amacı, eseri Türk toplumunun benimseyeceği biçimde aktarmak olmuştur. Zaman içindeki kültürel değişimleri de belirlemek için, Tartuffe'ün Ahmet Vefik Paşa ve Orhan Veli Kanık tarafından yapılan çevirilerini karşılaştıralım;

V. Perde, Sahne 7 Tartuffe

8 Mounin, G.; a.g.e., ss. 191-223.

9 Martinet, A.; "Réflexions sur le problème de l'opposition verbo-nominal", J. DeP., 1950, No. 1, ss. 99-108.

10 Güray, S.; Ahmet Vefik Paşa, T.D.K. Yayınları, s. 58.

Et de la part du prince on vous fait prisonnier

(....)

Tartuffe

Mais L'intérêt du prince est mon premier devoir

(....)

Cléante

Qu'il corrige sa vie en détestant son vice

Et puisse du grand prince adoucir la justice

Tandis qu'à sa bonté vous irez à genoux

Rendre ce que demande un traitement si doux¹¹

Ahmet Vefik Paşa

Tartüf

Emr-i âliyle sizi hapsedek

götürecekler.

Tartüf

.... bilirim ama

Şaha sadakat en büyük merza

Kleant

Nedamet etsin pişmanlıkla

Tövbekar olsun; halini bulsun

Biz, Şimdi secde-i şükre varıp

Halimizi bin hamdedelim¹².

Orhan Veli Kanık

Tartuffe-Kıralın emriyle

mevkufsunuz.

Tartuffe-Ama herşeyden evvel

kırala hizmet etmek mecburiyetindeyim.

Cléante-...

Kusurunu anlayıp hayatını

düzeltsin, böylece büyük kıralımızın

merhametini kazansın, siz de gidip

önünde dize gelip gösterdiği büyüklüğe

teşekkür edin¹³.

Görüldüğü gibi "prince" sözcüğü Ahmet Vefik Paşa'da "Şah" olarak karşılığını bulurken, Orhan Veli Kanık "kıral" sözcüğünü kullanmayı yeğlemiştir. Buna neden ise, Ahmet Vefik Paşa'nın yaşadığı XIX. yy. sonlarında, toplumda, padişahlık kurumuna ait terimlerin geçerliliklerini koruyor olmalarıdır. Büyük bir olasılıkla, Ahmet Vefik Paşa, toplumun "prince" sözcüğünün ifade ettiği kavrama, Türk toplumunun yabancı olmasından, dolayısıyla anlaşılamayacağı düşüncesiyle, bizim kültürümüze ait, eş anlamlı sayılabilecek sözcüğe çevirisinde yer vermiştir. Benzer uyarılama Paul et Virginie adlı eserin, Türkçeye Emin Sıddık tarafından, yapılan çevirisinde görülmektedir. Romanda bir sözcük olarak geçen

11 Moliere; *Oeuvres Complètes*, Paris, Ed. Seuil, 1962, ss. 283-284.

12 Moliere; *Tartüf*, Çev. A.V. Paşa, İstanbul, Kanaat K., 1933.

13 Moliere; *Tartuffe*, Çev. O.V. Kanık, Ankara, Maarif Mat., 1944 A.V. Paşa'nın ve O.V. Kanık'ın Tartuffe çevirilerinin karşılaştırılması hk. bkz. O. Göksu, H.Ü. Fransız Dili ve Edb. Bölümü "Bitirme Tezi", 1973.

"kral", "Hükümdar-ı fehâmet-nişanımız, Nazar-ı haşmetanelerine müsadif, Bezli-inayat-ı maali gayat-ı taccârilerinden" şeklinde karşılık bulmaktadır¹⁴.

Diğer bir örnek:

I. Perde, Sahne 4

Dorine

Pour réparer le sang qu'avait perdu Madame

But, à son déjeuner, quatre grands coups de vin¹⁵.

Ahmet Vefik Paşa

Dorine

O, hanımın zafına faydalıdır.

Diye üç beş findan kahve attı

Kahvaltı etti¹⁶.

Orhan Veli Kanık

Dorine-

Ben içeyim de hanıma şifa olsun

deyip, sabah sabah dört bardak şarabı

yuvarladı¹⁷.

Ahmet Vefik Paşa 1870'lerin toplumunda dine bağlı değer yargılarını göz-önüne alarak, Müslümanlıkta yasaklanan şarabın sözünü etmekten kaçınır. Oysa, Orhan Veli Kanık, aradaki 50-60 yılın getirdiği hoşgörüden yararlanarak "vin" sözcüğünün gerçek karşılığı olan "şarap"ı rahatlıkla kullanır.

Bu iki çeviride sözünü ettiğimiz "vin" sözcüğü, yazımızın başında bir alıntı-sına yer verdiğimiz Paris Esrarı'nda karşılığını "rakı" olarak bulur. Buna neden, büyük bir olasılıkla, yine o yıllarda Türk toplumunda, genellikle en çok içilen içkinin rakı olması, ayrıca, kitapta olayların geçtiği çevrenin kültürünü en iyi yansıtabilecek terimlerin "rakı" sözcüğüyle uyumlu bulunmasıdır. Kaldı ki, eserde, "vin" bazen tam karşılığı olan "şarap" olarak ifade edilmiştir.

Türkçeye yapılan bazı uyarlamalar, sadece anlamı kuvvetlendirmek ereğiyle uygulanmış görünmektedirler. Örnek olarak, Emin Sıddık'ın Paul et Virginie çevirisini alabiliriz. Bernardin de St. Pierre'in bir betimlemesini Türkçeye şöyle aktarır:

"Virginie n'avait que douze ans; déjà sa taille était plus qu'à demi formée; de grands cheveux blonds ombrageaient sa tête; ses yeux bleus et ses lèvres de corail brillèrent du plus tendre éclat sur la fraîcheur de son visage, ils souriaient toujours de concert quand elle parlait; mais quand elle gardait le silence,

14 Özön, M.N.; Türkçede Roman, İstanbul, İletişim Y., 1985, s. 136.

15 Molière, a.g.e., s. 262.

16 A.g.y., a.g.e.

17 A.g.y., a.g.e.

leur obliquité naturelle vers le ciel leur donnait une expression d'une sensibilité extrême et même celle d'une légère mélancolie"¹⁸.

"Virgini henüz on iki yaşında ve orta boylu ve beyaz tenli ve elâ gözlü ve sarı saçlı bir mahbube-i yekta olup görenlerin ciğeri sûzan ve işitenler ateş-i hasretiyle nalân olur"¹⁹.

Görüldüğü gibi, bu tür uygulamalarla yüklü çevirilerin, asıl eserle ilişkisi, sadece konuyu aktarması yönündendir. Yoksa, isim benzerliğinden başka bir ortak yan bulmak hemen hemen olası değildir. Burada, bizim, özellikle vurgulamak istediğimiz, okura çok fazla anlatmak isterken, yazarı ve değerini gözardı etmek olgusudur. Ayrıca, okuyucuyu, yabancı bir kültürü anlayamaz (her yönüyle) varsaymak onu biraz küçümsemek, daha da önemlisi, yeni kültürleri tanımmasına olanak vermemek anlamına gelmektedir. Bu ise, çevirinin "kültür aktarımı" işlevini yapılamaz duruma getirir. Yaklaşık yüz yıl önce kültürel farklılıkların zorunlu kıldığı uyarlamalarla dolu çevirilerin nedenini Namık Kemal "bunlar bizim değil milletin acemiliği âsarından" şeklinde belirtmektedir. Ancak, hoşgörünün, yabancı kültürleri tanıma ve dünyaya açılma arzusunun artık iyice yerleştiği, XXI. yüzyılı yaşamaya hazırlanan toplumumuzun, yabancı dillerde yazılan eserleri, en az değişiklikle, biçemlerini koruyarak ve doğal olarak, anlaşılabilir bir Türkçeye okumaya hakkı ve yeterli bilgi, kültür birikimine sahip olduğu görüşündeyiz.

---

18 St. Pierre, B. de, Paul et Virginie.

19 Özön, M.N.; a.g.e., ss. 132-133.